

Alternatívák

Az MH Liceum Alapítvány konferencia-kötetéről

Az MH Liceum Alapítvány nem csupán arról nevezetes, hogy a magániskolák jellegzetes irányzatát, az úgynevezett altruista iskolákat hangsúlyosan képviselő Zöld Kakas Liceum fenntartója, az iskolai kudarcoktól, életvezetési drámáktól megperzselt gimnazistákat az érettségi, a pályaválasztás, az élet esélyeihez visszavezető ferencvárosi oktatási intézmény gazdája, de évről évre az iskola társadalmi környezetében felvetődő valódi problémákról szóló konferenciák, diskurzusok szervezője is. A társadalmi gondoskodás, az értékközvetítés, a karrierlehetőségek témái álltak egy-egy korábbi konferencia középpontjában, a konferenciák szerkesztett jegyzőkönyvei rendre meg is jelentek az Alapítvány kiadásában. A 2001. esztendő vezérmotívuma az alternatívák, az alternativitás kérdése volt. Nem egyszerűen a pedagógiai, közoktatási alternatíváké: a hagyományokhoz híven e kérdés is a maga komplexitásában, interdiszciplinaritásában került terítékre.

A konferencia s a róla tudósító kötet is komor hangulatú, már-már apokaliptikus jövőképpel indít. *Siklaky István*, az örökifjú, utópista társadalomkutató szerint világtörténeti fordulatban élünk. „Jobb volna valami hosszú nyugodt, békés korszakban élnünk, de nekünk ez adatott meg. Két nagy erő feszül egymásnak: az elmúlt 2–300 évben kialakult egy olyan világrend – az ipari forradalom, a tőkés gazdaság, amelynek a legújabb szakaszát úgy hívjuk, hogy globális kapitalizmus –, amely hatalmas fejlődést hozott számos vonatkozásban az emberiség életében, másfelől olyan belső ellentmondásokat hordoz, amelyek folytán saját maga feszíti szét a létét. Azt éljük meg, hogy belátható időn belül összeomlással kell számolnunk. Ez a világrend rendkívüli polarizációt hozott létre a világban: egy szűk fölső réteg a rendszer lényegéből fakadóan évről évre nagyobb hatalmat és vagyont összpontosít a kezében sokmilliárd ember rovására. Ez az egyik konfliktus-tendencia, amely hamarosan egy nagy – és én remélem, hogy békés – fordulathoz visz bennünket. A másik: a növekedési kényszerből fakadóan egyre jobban szembekerülünk a létünk ökológiai, természeti korlátaival. Ez – ma már a beláthatóan közeli jövőben – öko-katasztrófával fenyeget.”

A komor képre válaszul ő is az 'alternativitást' adta válaszul. A civil társadalom megszerveződésére, sőt valóságos hatalom-átvételére kidolgozott terveit adta elő.

A konferencia ezt követően rész-ülésein számba vette a társadalmi ellátás alapvető rendszerelemeit. Így a civil humánszolgáltatók tapasztalatait és jövőképét *Talyigás Katalin* és *Lacziné Kása Zsuzsa* foglalta össze, a munkaerőpiacon érvényesíthető alternativitásról *Tolnai Lászlóné*, *Molnár Éva* és *Bajka Gábor* szólt. A közszolgáltatásokról *Baranyai Éva* és *Soltész Anikó*. Kifejti a kötetben álláspontját *Kolláth György* alkotmányjogász is. Egyebek közt fővárosi gyermekvédelmi ügyosztályvezetőként *Hazai Vera*, ferencvárosi alpolgármesterként *Pál Tibor* reflektál a felvetett javaslatokra az állam, a közigazgatás nevében.

Horn György a közoktatásról kifejtette markáns álláspontját. Három tézist emelt ki a közfeladatok, közfunkciók, civil szerveződések témakörében. Az első állítás szerint a közoktatás az egész világon nagyon súlyos válságban van. Idézzük bővebben: „Úgy gon-

dolom, hogy meghalt [ti. a közoktatás]. Kizárólag a diszfunkcióin keresztül érvényesül. Pontosabban nem a közoktatás, hanem az iskola van ebben az állapotban, különösen a kontinensen, ahol tradicionálisan egy államszervezeti, fölülről építkező rendszerként működik. A 19. század végén alakult ki a mai tömegoktatás – az egykori iskola szerepkörében –, a korabeli társadalom hadseregszervezési eljárásának megfelelő módon. Tehát itt létrejött egy »hadserég« a maga működő rendszerével, és evvel analóg eljárásokkal. Síklaky barátom is jelezte, valahogy így működik a közoktatás is. Ettől eltérő módon a 19. század végén csak a protestáns tradíciójú államokban jöttek létre az általános képzésben iskolák, ezek: Norvégia, Svédország, Dánia, Hollandia, Luxemburg, Belgium, annak is a flamand része. Egy nemzetközi vizsgálatból az derül ki, hogy a 16 és a 65 év közötti, tehát a felnőtt társadalom olvasási és szövegértési képességét vizsgálva az első 6 helyen az előbb felsorolt országok találhatók. Az első Svédország, és az utolsó előtti helyen van Magyarország. Hangsúlyozom, hogy ez nem az utolsó 10 év oktatására, hanem a 16–65 év közötti felnőtt lakosságra vonatkozó adat! Ez azt jelzi, hogy az egész államszervezeti rendszerből lebontott tömegoktatási mechanizmus lényegét tekintve – működésképtelenné vált! Lényegesen a társadalom minden tagjára kiterjedő, az állam által vezetett mechanizmust értek.

A második tézis az az, hogy a magyarországi rendszernek, az állam vezette oktatás végrehajtási hálózatának, amit iskolának hívunk, a lebomlása többé kevésbé folyamatosan, a civil társadalommal párhuzamosan 1985–1998-ig nyomon követhető volt. Vagyis az 1985-ös törvénytől – amely iskolai autonómiát tett lehetővé, de valójában azért elindított helyi, tehát nem csak szakmai autonómiákat is – a 1993-as, 96-os törvénymódosításokon keresztül nyomon követhető az, hogy hogyan került egyre közelebb az iskolahasználóhoz az intézmény, ennek szakmai feladata. Amit természetesen kétféleképpen lehet utólag is interpretálni. Egyfajta káosz-jelenségsorozatként is leírható a folyamat, a másik oldalon pedig egyfajta iskolahasználói szerepnövekedés, autonómia-növekedés mentén, azaz differenciálódó közoktatási rendszerként is. Ebben – és hangsúlyozom, hogy itt csak erről a szerepről beszélnek – igen nagy szerepe van az alapítványi és magánszférának. Magyarországon nincs komoly tradíciója a nem-állami, nem-önkormányzati, nem-egyházi iskoláknak. Ugyan volt a Világháború előtt ilyen kezdeményezés, de alapvetően a nem-állami iskolarendszer szabályozása – lényegét tekintve, bizonyos protestáns közösségeket kivéve – egybeesett vagy nagyon hasonló volt az állami közoktatás-szabályozással. Magyarországon az első alapítványi iskola 1988 augusztusában jött létre. Ma 172 óvoda van Magyarországon alapítványi-, magán- vagy egyesületi formában, 87 általános iskola, 13 gyógypedagógiai intézmény, 19 szakiskola, 26 szakmunkásképző, 133 középiskola (ebből majdnem 100 szakképző intézmény és csak 36 az általánosan képző gimnázium) és 6 főiskola. Láthatjuk, hogy Magyarországon összesen 49.600 tanuló jár ma az alapítványi és magánszféra iskoláiba, oda, ahol az iskolahasználók és az intézmény között egyértelmű a megfeleltetés. Ennek sokféle formája van. Van olyan, ahol a szülőközösség a fenntartó is egyben – eléggé jellegzetes ez az alternatív iskolák etében. Tipikus a szakképzésben a tulajdonosi és használói kapcsolat dominanciája, azaz egy szolgáltató és szolgáltatást igénybe vevő kapcsolati forma található meg benne. Az általános iskolákban és a gimnáziumokban pedig a kapcsolat jellegét tekintve megfelel az önkormányzati iskolák viszonyának – egy fontos különbséggel. Akár alapítványi fenntartásban van az iskola, akár magán- vagy egyesületi fenntartásban – az intézményt használóknak közvetlenebb a befolyásuk magára a pedagógiai folyamatra.

A kilencvenes évek elejétől kezdve úgy tűnt, hogy függetlenül a fenntartótól, függetlenül a működés szereplőitől az állam hajlandó arra, hogy a feladatot magát, a fiatalok nevelését az óvodától a közoktatás határáig, sőt tovább – hiszen itt iskolarendszeren kívüli képzésekről, felsőoktatásról is szó van – szektorsemlegesen kezelje. Azaz, szemben például az egészségüggyel vagy a munkaerőpiaccal a közoktatásban valóban szektor-

semleges finanszírozás, valóban szektorsemleges működés indult el. Kimentet kezdett el szabályozni az állam. Kerettantervet adott, normatív finanszírozást tett mellé, még a célnormákra is (tanár-továbbképzés, tankönyv, könyvtármogatás, diáksport stb.) – ez nem volt problémánélküli, de lényegét tekintve homogén módon az állam mint feltételteremtő jelent meg. Az önkormányzati hálózat a helyi közösségek szolgáltatójaként mutatkozott, a speciális igényekre rámozduló kisközösségek erőfeszítései nyomán megjelentek az egyházi, illetve az alapítványi iskolák, valamint a magánszféra iskolái. 1998-ban ez a folyamat megtorpant. Egy nagyon lényeges kérdésben, nevezetesen a tartalmi kérdésekben az állam elkezdte a rendszert visszaállítani egy állami iskolarendszer felé. Ennek több elemét is felsorolhatjuk. Az egyik a tantervi szabályozás, tehát hogy itt egy egységes rendszer legyen. A másik a fejlesztések visszavétele, vagyis míg korábban a fejlesztés normatív alapú rendszerként működött, itt a fejlesztés állami feladat lett. Állami feladat lett a tartalom egységesítése, a fejlesztés egységesítése és a célfeladatok is állami feladatokként kezdtek megfogalmazódni. Tehát megfordult a korábbi folyamat, ami érthető, hiszen nincs tradíciója Magyarországon a civil-, a magánszféra közoktatási részvételének. Kaotikus érzése lehetett mindazoknak, akiknek az állami iskolarendszerbe vetett hite, tradíciója zavarokat észlelt. Azért említettem a 16–65 éves korosztály vizsgálati példáját, mert nem igaz, hogy

Nincsen fórum, amely közfeladatként legitimálná azokat a – kisebb-nagyobb közösségek érdekeit érintő – feladatokat, amelyeknek ellátása nincs törvényekben szabályozva. Ugyanakkor a törvényelőkészítésekbe nem vonják be az érintett civil-szervezeteket. A szabályozottság növekedésével együtt – sajnálatos módon – az állam egyre többet vesz vissza a korábbi szabadságjogokból.

itt az „egységes rendszer” és az „anarchia” viszonyáról van szó. Egy megváltozó folyamat megállítását látjuk.

Ma a közoktatásban az alapítványi szféra rosszabb helyzetben van, mint 5–6 évvel ezelőtt, aminek két fő oka van. Az egyik természetesnek tekinthető. Úgy szoktam mondani – bár ezt sokan nem szeretik a kollegák közül –, hogy helyére került az alapítványi- és a magánszféra. 1988 és 1993 között 32 alternatív iskola jött létre, vagy szülői, vagy szakmai kezdeményezésre. Az volt a benyomás, hogy ezek bekerültek a közoktatás közepébe. Saját iskolámba, ez volt az első alapítványi iskola, 1989-ben több mint 5 000 (!) gyerek jelentkezett a lehetséges 60 helyre. Volt en-

nek egy hihetetlenül erős húzóereje. Az volt a benyomás, mintha ezek az iskolák elől járnának a közoktatásban. Az eltelt tíz évben – és ez egy természetes folyamat – a helyükre kerültek, a társadalom két szélére. Az elit képzésre és szakmai fejlesztésre, illetve a rendszerből kiesőkre, a szegények támogatására, a hátrányok feldolgozására specializálódott iskolák lettek belőlük. Ez nagyjából a fejlett világban mindenütt így is van. Ez nem atipikus jelenség. A megindult folyamat azonban befékeződött, több szempontból is. Elszegényedtek az önkormányzatok, nem tudnak támogatást adni. A céltámogatási rendszerből a szabadon felhasználható forrásaik csökkentek, ugyanakkor a céltámogatás rendszere nőtt. De még itt is korlátozott mértékben. Egy példát hadd mondjak. Az 1999-es törvénymódosítás az egységesítés, tehát a kerettantervi szabályozás mellé két garanciát tett. Egyrészt normatív módon előírja, hogy milyennek kell lennie egy iskolának – ez az eszközlista, ez már 1998 májusában megjelent. Másrészt pedig azt mondta, hogy nem az idej, hanem az előző évi átlagköltségek 90 százalékát fedezi. Most a 2001-es kerettantervi bevezetésnél ezt a két feltételt vonták vissza: a 90 százalékos finanszírozási kötelezettséget, és a kötelező eszközlistát, mint nem teljesíthető feltételt. Itt egy fontos fordulat van, amit meg lehet érteni, akceptálni is lehet, mert világméretben is válságjelenségek vannak, és a civil kezdeményezések apró pici hatása nem érzékelhető a nagy rendszer egészében. Úgy tűnik, hogy rossz irányú fordulat történik, egyre kevésbé ismerik el

a szülői, szakmai kezdeményezést mint speciális igényt, és helyére egy egységesítő, mindenkire vonatkozó szabály kerül. Bár ezen belül kétségtelenül megjelennek differenciáló törekvések – például nemcsak egy tanterv lesz, hanem majd kettő, van szakiskolai tanterv, meg szakközépiskolai tanterv és akkor ülünk majd és gondolkozunk, hogy hányfelét kell még csinálni – ahelyett, hogy a mechanizmusnak a természetes működését segítenénk.

Nevezetesen az alap az, hogy a család felelős biológiailag, alkotmányjogilag, normális társadalmi mechanizmusokban azért, hogy a gyerekek felnőjenek. És ahol erre a család alkalmatlan valamilyen oknál fogva, ott is a családot kell elsősorban segíteni, és hát erre születnek civil kezdeményezések.”

A kötet tartalmazza a vitában felvetődött kérdéseket is, a résztvevők alapvetően nem cáfolták Horn nézeteit.

A kötet utolsó lapjain olvasható összefoglalás mintegy üzenet a feladatok újmódi kiosztásában szerepet vállaló közéleti személyiségek, hivatalok számára:

„A szabadság terei kihasználatlanok” – evvel a Heller Ágnestől származó megállapítással jellemezhető leginkább jelenleg a civil szféra aktivitása. A civil szervezetek körében jelentős strukturális változások történtek a kilencvenes évek elejéhez képest. A civil szervezetek egyre kevésbé kínálnak alternatívát bizonyos feladatok megoldásához. Jellemző, hogy szolgáltatásaikkal vagy a társadalmi elit igényeit elégítik ki, vagy a leszakadó társadalmi rétegek számára jelentenek valamilyen szintű megoldást. A szolgáltatást végző civil szervezetek körében is egyre inkább elengedhetetlen a professzionizálódás, ezen belül a hatékonyan működő szervezet és menedzsment kiépítése, minőségirányítási rendszer működtetése. A közalapítványok és a közhasznú társaságok számarányának, de különösen gazdasági súlyának növekedésével erősödik a szakmai dilemma, hogy a nonprofit szervezetek közül melyek tekinthetők civilnek. A társadalmi élet konszolidációjával együtt a szociális, a munkaerőpiaci és a közoktatási területen a közfeladatok ellátásának szabályozása jogszabályokban rögzítetten egyre pontosabb. Ez egyúttal azt is eredményezi, hogy új szervezetek létrehozása e feladatok ellátására egyre nehezebb. A közfeladatok mibenlétéről és ellátásáról a konferencia jellemző megállapításai az alábbiak.

Az állam közhatalmi funkcióval – de egyúttal feladatellátási kötelezettséggel is rendelkezik. E feladatok meghatározása, ellátásuk feltételeinek és módjainak leírása jogszabályokban, törvényekben rögzített. Ezeket közfeladatoknak tekintjük. Nincsen fórum, amely közfeladatként legitimálná azokat a – kisebb-nagyobb közösségek érdekeit érintő – feladatokat, amelyeknek ellátása nincs törvényekben szabályozva. Ugyanakkor a törvényelőkészítésekbe nem vonják be az érintett civilszervezeteket. A szabályozottság növekedésével együtt – sajnálatos módon – az állam egyre többet vesz vissza a korábbi szabadságjogokból. Egyre kevesebb feladat ellátásába „engedi be” a civil szervezeteket. E feladatok között is nő az olyanok aránya, melyek megoldása rendkívül nehéz. A közhatalmat képviselő intézmények és a civil szféra szereplői között az elmúlt időszakban gyengült, esetlegessé vált a párbeszéd. A közhatalom egyre kevésbé tart igényt a civilek erőforrástöbbletére – míg a civilek nem tudják jelenleg olyan erővé szervezni magukat, mellyel a közhatalomra, annak intézményeire nyomást gyakorolhatnának.